

1. De toegangspoort van het Enka-terrein was tijdens bedrijfsbezetting hermetisch gesloten. (SAB Collectie BN De Stem/Johan van Gurp JVG19720921038)

Enka-bezetting 1972

harde confrontatie tussen concernbeleid en publieke opinie

door

Peter van de Steenoven

Inleiding

September 2022 is het vijftig jaar geleden dat de fabriek voor de productie van synthetische garens van Enka-Glanzstoff in Breda door honderden werknemers werd bezet. Dit was een reactie op het voornemen van de concernleiding in Arnhem om de Bredase locatie, waar op dat moment ruim 1700 mensen werkten, te sluiten. De protesten leidden tot een forse vertraging van de uitvoering van de saneringsplannen. De bezettingsactie was dagenlang een hoofdpunt in de nationale nieuwsmedia en kreeg in de maatschappij en in de politiek zowel lokaal als nationaal veel aandacht. De gebeurtenissen bij Enka in Breda in 1972 haalden zelfs de handboeken van de geschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw.¹

Kort na de bezetting verschenen er enkele publicaties over de gebeurtenissen waarin het succes van de bezetters breed werd uitgemeten. Jarenlang werd de Enka-bezetting ten voorbeeld gesteld aan personeelsleden van fabrieken elders die met sluiting werden bedreigd. In dit artikel schets ik de voorgeschiedenis, het verloop en de gevolgen van de Enka-bezetting. Ik probeer de gebeurtenissen te plaatsen in een breder tijdsbeeld en te verklaren waarom die destijds door zovelen als bijzonder werden ervaren.

Voorgeschiedenis Breda: HKI, AKU

De Bredase grootindustriële Charles Stulemeijer (1880-1968) richtte in 1919 de NV Hollandsche Kunstzijde Industrie (HKI) op. In de jaren twintig werd een groot fabriekscomplex gebouwd ten westen van de Markkade. Hier werd van cellulose rayongaren gemaakt. Stoffen van rayongaren konden goedkoop worden geproduceerd en voelden zachter en soepeler aan dan bijvoorbeeld katoen, vandaar dat men sprak van kunstzijde. Het product werd snel populair en HKI werd met meer dan duizend werknemers in dienst één van de grootste werkgevers van Breda. De onstuimige groei van het bedrijf vereiste veel vreemd investeringskapitaal waardoor Stulemeijer het meerderheidsbelang verloor. Zijn medeaandeelhouders dwongen hem in 1930 de HKI op te laten gaan in de Algemene Kunstzijde Unie (AKU). In de AKU waren ook de Enka in Arnhem en een zestal Duitse fabrieken van kunstgaren opgenomen. De samenwerking was nodig in verband met de sterk dalende marktprijzen. De Bredase HKI behield wel een hoge mate van zelfstandigheid en Stulemeijer bleef er tot 1952 bedrijfsleider.²

Mede door de commerciële en technische samenwerking met de andere bedrijven binnen de AKU wist de HKI in Breda de economische crisis van de jaren dertig te overleven. Vanwege de alsmaar dalende marktprijzen van de synthetische garens moesten de productiekosten wel worden teruggebracht. Een deel van het personeel werd ontslagen en de lonen en salarissen van degenen die mochten blijven werden verlaagd. Anderzijds poogde Stulemeijer vanuit zijn katholieke maatschappijvisie een harmonieuze relatie tussen werknemers en werkgever in stand te houden door personeelsbeleid dat gericht was op bevordering van het welzijn van de werknemers. Er werden faciliteiten gecreëerd voor ontwikkeling en ontspanning, een pensioenfonds opgericht en een fabrieksraad en uiteindelijk ook een ondernemingsraad ingesteld voor structureel overleg tussen werknemers en werkgever. De HKI stond bekend als een sociale werkgever.³

De Bredase locatie van de AKU kwam redelijk ongeschonden de oorlog door. Er volgde een periode van onstuimige en zeer winstgevende groei. Niet alleen werd in Breda het aantal spinnerijen uitgebreid, in Steenbergse bouwde men een grote nieuwe fabriek voor de productie van hoogwaardige garens. De AKU als geheel groeide in de eerste twee naoorlogse decennia uit tot een mondiaal concern met 65.000 werknemers. Er kwam echter ook meer concurrentie die leidde tot marktprijsverlaging voor rayongarens. Men zocht de oplossing voor dit probleem in kostprijsverlaging door schaalvergroting en in het ontwikkelen van nieuwe producten. In Breda werd in 1957 een cellofaanfabriek geopend en er werd in 1960 een productieafdeling gestart om van vlas linnen te maken. De laatste werd in 1963 vanwege geringe rentabiliteit alweer gestopt. In 1965 werd aan de Lunetstraat een nieuw productiecentrum voor de vervaardiging van het polyestergaren Terlenka gebouwd dat aan 750 mensen werk bood.⁴

| Structurele problemen voor de arbeidsintensieve industrie

In de loop van de jaren zestig werd het voor de AKU steeds moeilijker om de productie van haar West-Europese fabrieken voor een winstgevende prijs te verkopen. De concurrentie werd steeds heviger. De concernleiding van de AKU probeerde die bedreiging het hoofd te bieden door overname van bedrijven, fusies en reorganisaties. Er moest intensiever worden samengewerkt, de locaties verloren meer en meer hun autonomie. In 1969 fuseerde de AKU met de Koninklijke Zout-Organon tot AKZO en de Bredase fabriek werd onderdeel van de werkmaatschappij Enka N.V. De cellofaanproductie in Breda waar 300 mensen werkten werd overgeplaatst naar een overgenomen fabriek in België.⁵

Het veranderingsproces van de Bredase kunstvezelfabriek vertoonde grote overeenkomst met dat van andere Bredase industriële bedrijven. Om de steeds heviger internationale concurrentie te kunnen weerstaan moest er steeds grootschaliger en innovatiever worden geproduceerd. Dit vereiste grote investeringen die de lokale bedrijven veelal niet zelf konden opbrengen. Opgaan in grote concerns door fusie of overname was dan de enige oplossing. Die concerns werden vanaf de jaren zestig geconfronteerd met steeds hogere loonkosten in West-Europa en tegelijkertijd steeds meer goedkope importen uit landen met veel lagere lonen, gunstiger wisselkoersen en staatsteun voor hun opkomende industrie. De concernleidingen reageerden met herstructureringsplannen om nog efficiënter te produceren dan wel hun productie zelf ook maar naar lagelonenlanden te verplaatsen. Het leidde in Breda uiteindelijk tot de sluiting van vrijwel alle grote fabrieken. Zo

fuseerde de Etna in 1968 met Daalderop, dat in 1973 onderdeel werd van het Internatio-Müller concern. In 1983 werd de fabriek in Breda gesloten. De NV Machinefabriek Breda v/h Backer & Rueb werd in 1967 onderdeel van het Rijn Schelde Verolme concern en werd in 1987 definitief gesloten. Bierbrouwerij de Drie Hoefijzers werd in 1968 onderdeel van Allied Breweries, in 1995 van Interbrew en in 2004 volledig gesloten.

| Herstructureringsplan Enka

Vanaf 1970 nam de afzet van synthetische garens van de Enka sterk af. Aanvankelijk hoopte de concernleiding dat er sprake was van een tijdelijke terugloop en dat er met efficiency-maatregelen en tijdelijke stillegging van onrendabele producties in enkele fabrieken kon worden volstaan. Maar in de loop van 1971 groeide de overtuiging dat er sprake was van structurele overcapaciteit in de vezelindustrie in West-Europa. De West-Europese confectie-industrie kromp sterk in als gevolg van de concurrentie uit lagelonenlanden en nam steeds minder garens af. De consument wilde minder kleding van synthetische stoffen en koos voor katoen of wol. Vanuit Japan werden grote hoeveelheden polyestervezels naar West-Europa geëxporteerd. Bovendien werd de export van garens en vezels negatief beïnvloed door de almaar stijgende waarde van de gulden en de Duitse mark en de hoge loonkosten. Italiaanse vezelfabrieken kregen van de overheid forse subsidies en bleven hun productiecapaciteit uitbreiden.⁶ In november werd er door de Raad van Bestuur van Enka Glanzstoff een commissie van deskundigen uit de onderneming ingesteld die in het geheim een herstructureringsplan moest opstellen. Op 6 april 1972 kwam de Raad van Bestuur met een saneringsplan naar buiten dat inhield dat vijf fabrieken in vier landen zouden moeten worden gesloten. In Nederland waren dat de vestigingen in Breda en Emmer-Compascuum.

In Breda werd er op dat moment vooral polyestergaren geproduceerd. De terugval van de export van dit product van de Enka-fabrieken naar de VS was groter dan de totale productiecapaciteit van Breda. Uit het oogpunt van efficiency was het daarom volgens de Raad van Bestuur beter om de Bredase locatie in zijn geheel te sluiten in plaats van de productievermindering over verschillende fabrieken te spreiden. Dit ondanks het feit dat de Bredase fabriek een modern, efficiënt productiebedrijf was dat in 1971 nog 30 miljoen gulden winst maakte. Behalve de productieafdeling van polyestergaren waren er in Breda ook nog een kleine afdeling voor de productie van foliën, een kleine textureer (=bewerken van garen om het geschikt te maken voor de productie van verschillende soorten textiel) afdeling en een ververij gevestigd. Ook die waren volgens de Raad van Bestuur niet meer levensvatbaar.⁷

In het herstructureringsplan werden herplaatsings- en afvloeiingsregelingen voor het personeel van de te sluiten locaties toegezegd. De plannen zouden worden voorgelegd aan de ondernemingsraden van de betrokken bedrijven en aan de centrale ondernemingsraad van Enka. In het plan motiveerde de Raad van Bestuur de saneringsvoorstellen met de verwachting dat de daarmee de concurrentiekracht en de winstgevendheid van het Enka Glanzstoff-concern zou verbeteren. Enkele uren nadat het plan openbaar was gemaakt reageerde de centrale ondernemingsraad al met een duidelijke afwijzing van het plan. Ze betwijfelde of de belangen van de factor arbeid wel juist waren afgewogen tegenover de factor kapitaal. Binnen vierentwintig uur sloten alle plaatselijke ondernemingsraden van de Enka en de andere Akzo-bedrijven zich bij dit standpunt aan.⁸

EXTRA EDITIE DE STEM

DAGBLAD VOOR ZUIDWEST-NEDERLAND

Zware slag voor Breda en omgeving

ENKA-BREDA DICT: 1700 MAN OP STRAAT

VAN DE ENKA-RECHTSPERSONLIJKHEID

BREDA, 6 april - Een van de grootste massa-ontslagen is vandaag in Breda gevallen. Enka heeft besloten het bedrijf in Breda geheel te sluiten, waardoor ruim 1700 man personeel zal moeten afvloeien.

De sluiting van het bedrijf zal naar jaar in bijeen komen. De ontstane werkwijzen zal het mogelijk maken om andere fabrieken te sluiten en te laten vallen.

De sluiting van het bedrijf zal naar jaar in bijeen komen. De ontstane werkwijzen zal het mogelijk maken om andere fabrieken te sluiten en te laten vallen.

De sluiting van het bedrijf zal naar jaar in bijeen komen. De ontstane werkwijzen zal het mogelijk maken om andere fabrieken te sluiten en te laten vallen.

BREDA Dit is ook voorstelbaar

VERSLAGENHEID AAN DE POORT

BREDA Het personeel van de Enka-fabriek in Breda dat vandaag werd uitgedaagd op de straat werd gesteld van de sluiting van het bedrijf. Inwoners van de stad zagen het personeel met hun auto's op de straat staan. Het personeel werd gesteld van de sluiting van het bedrijf. Inwoners van de stad zagen het personeel met hun auto's op de straat staan.

gelingen met Enka was gekozen omdat hij door een bevestiging bij Philips eerder werk was komen te ritten. Het bedrijf van het Enka bedrijf in Breda was verplaatst om het van van de maatregelen op de hoogte gesteld. Daarvoor waren kaderleden die op vakantie waren, per telefoon teruggeroepen. Zieke kaderleden werden zelfs verzoeken om hun thuis afgehaald om de reizen te horen te krijgen.

De sluiting van het bedrijf zal naar jaar in bijeen komen. De ontstane werkwijzen zal het mogelijk maken om andere fabrieken te sluiten en te laten vallen.

2 *Dagblad De Stem* kwam bij de bekendmaking van het plan tot sluiting van Enka Breda met een extra editie. (SAB COL0049 Collectie M.J. v.d. Berg inv.nr. 1, foto auteur)

Reacties op het herstructureringsplan

Een dag nadat de concernleiding het herstructureringsplan bekend had gemaakt organiseerden de gezamenlijke vakbonden in Congrescentrum Het Turfschip twee bijeenkomsten voor het personeel van Enka Breda. Hier gaven vele personeelsleden in allerlei toonaarden hun reactie en voerden verscheidene vakbondsbestuurders het woord. De laatsten maakten duidelijk dat zij niet over afvloeiingsregelingen wensten te praten. Er moest voor vervangende werkgelegenheid worden gezorgd.

De meeste georganiseerde werknemers van Enka Breda waren lid van een katholieke vakbond. Binnen de katholieke zuil was er in Nederland al enige jaren sprake van grote spanningen tussen meer progressief denkende en bij de vakbond betrokken katholieken enerzijds en de meer behoudende katholieken anderzijds. Het Bredase NKV (Nederlands Katholiek Vakverbond) had in 1969 met de plaatselijke PPR en PvdA een progressief akkoord gesloten omdat de maatschappijvisie van deze partijen hen meer aansprak dan die van de traditionele Katholieke Volks Partij (KVP). De Bredase NKV-centrale voer een radicale koers, hetgeen van begin af aan ook tot uiting kwam in haar opstelling in het conflict met de Raad van Bestuur van Enka-Glanzstoff. Samen met enkele ondernemingsraadsleden en andere vakbondskaderleden wilden ze meer dan vervangende werkgelegenheid, ze eisten een harde afwijzing van het sluitingsplan. Enkele vakbondsleden verspreidden een resolutie die zich uitsprak voor acties en zo nodig overname van de fabriek door het personeel. In de daaropvolgende dagen namen de landelijke bondsbesturen afstand van het overnameplan maar benadrukten dat er geen fabriekspoorten mochten worden gesloten voordat er vervangende werkgelegenheid was.⁹

3. Bijeenkomst van personeel van de Enka Breda met de vakbonden op 7 april 1972 na bekendmaking van het sluitingsplan. (SAB Collectie BN De Stem/Johan van Gurp JVG19720407047)

Het voorgenomen massaontslag werd direct een hoofditem in alle nieuwsmedia. *Dagblad De Stem* kwam op de dag van de aankondiging met een extra editie. Minister-president Barend Biesheuvel verklaarde in het nationale tv-journaal dat het kabinet verrast en geschokt was door het nieuws en beloofde dat het ministerie van Sociale Zaken zeer actief zou bemiddelen voor ontslagen Enka-werknemers.¹⁰ Er werden direct Kamervragen gesteld. Op 19 april was er een Kamerdebat, waarin de regering in dezelfde geest reageerde als Biesheuvel eerder in het journaal had gedaan. De regering weigerde echter op suggesties van oppositiepartijen in te gaan om actief de sluiting van de fabriek te verhinderen.¹¹ Het gemeentebestuur van Breda werd eveneens overvallen door de bekendmaking van het sluitingsplan voor Enka Breda. Burgemeester en wethouders zagen de sluiting als een fait accompli en richtten zich direct op het zoeken naar vervangende werkgelegenheid.

4. Affiche met oproep voor deelname aan demonstratie tegen de Enka sluiting op 6 mei 1972. (SAB COL0049 Collectie M.J. v.d. Berg inv.nr. 5, foto auteur)

Zij stelden een stuurgroep in die het werkgelegenheidsprobleem dat zou ontstaan moest aanpakken. In de stuurgroep zaten vertegenwoordigers van vrijwel alle organisaties uit het bedrijfsleven in de regio, burgemeester W. Merckx was voorzitter. Uit het land kwamen al snel vele aanbiedingen met vacatures voor de Enka-medewerkers die zouden worden ontslagen. Die werden met name door de vertegenwoordigers van het Enka-personeel met gemengde gevoelens ontvangen. Snelle leegloop van het bedrijf zou continuering van de productie in Breda, waarop zovelen nog hoopten, moeilijker maken.¹²

In Breda vormden vertegenwoordigers van de plaatselijke afdelingen van NKV, de socialistische vakbond NNV, de politieke partijen PvdA, PPR, CPN en leden van de ondernemingsraad van Enka Breda het 'Komité Breda Solidair'. Dit organiseerde op 6 mei een grote demonstratie in de stad onder de leus 'Enka mag niet dicht'. Er namen 2500 mensen aan deel. Tijdens de demonstratie luidden de klokken van de kerken in de stad.¹³

De Bredase gemeenteraad nam onder invloed van de publieke opinie scherper stelling dan het college van burgemeester en wethouders. Er moest niet alleen gezocht worden naar vervangende werkgelegenheid. De raad drong er tijdens haar vergadering van 13 april al bij het college op aan om te proberen de sluiting van de Enka-vestiging te voorkomen. Op 8 september wijdde de Bredase gemeenteraad een speciale vergadering aan de ontwikkelingen rond de Enka. De raad nam met algemene stemmen een motie aan waarin het sluitingsplan om sociale en menselijke redenen onaanvaardbaar werd genoemd.¹⁴

| Hoop op een alternatief

De Centrale Ondernemingsraad (COR) van de Enka en de vakbonden kregen voor elkaar dat de concernleiding instemde met een beoordeling van de reorganisatieplannen door een tweetal onderzoekscommissies: de Technische Economische Commissie van de COR en een Commissie van Externe Deskundigen. Hangende het onderzoek werden de sluitingsplannen door de concernleiding opgeschort.¹⁵ Er volgde een zomer van onzekerheid en grote zorgen voor de personeelsleden van Enka en hun gezinnen.

Direct na de bekendmaking van het herstructureringsplan hadden de vakbonden een contactgroep Enka Breda gevormd waarin een twintigtal vakbondsbestuurders en kaderleden uit de fabriek zitting hadden. De contactgroep zag erop toe dat het bedrijf zich aan de belofte hield om niet al te beginnen met de afbouw van de productie en werkte aan een antwoordplan voor het geval de concernleiding uiteindelijk toch zou doorgaan met het saneringsplan.¹⁶

In augustus kwamen de onderzoekscommissies met hun rapporten. Zowel de deskundigen uit het concern als de externe economen concludeerden dat de volledige sluiting van de fabriek in Breda om zowel bedrijfseconomische als sociale redenen geen goede oplossing was voor het probleem van de overproductie. Abrupte sluiting van dit moderne, goed geoutilleerde bedrijf stuitte op onbegrip en veroorzaakte groot gevoel van onzekerheid en gebrek aan vertrouwen bij de werknemers van het gehele concern. De externe deskundigen adviseerden om naar alternatieven te zoeken. Ze stelden voor te starten met internationaal overleg over de overcapaciteit in productie en de capaciteitsbeperking gelijkmatig te verdelen over alle Enka-Glanzstoff bedrijven.¹⁷

Ondanks de stevige kritiek van beide onderzoekscommissies op het herstructureringsplan reageerde ir. H.F. Weserhagen, woordvoerder van de directie van Enka Glanzstoff, dat

de deskundigen geen goede alternatieven hadden aangedragen en dat er daarom moest worden vastgehouden aan de oorspronkelijke voornemens. Na deze uitspraak organiseerden de vakbonden op 18 augustus een personeelsvergadering in De Graanbeurs in Breda. Sommige aanwezigen pleitten ervoor om tot harde acties over te gaan. De vakbondsbestuurders namen daar toen publiekelijk nog geen standpunt over in, maar wisten dat de contactgroep Enka Breda al volop in discussie was over de verschillende mogelijkheden tot actievoeren. Eerst moest worden afgewacht of de Raad van Bestuur van Enka Glanzstoff toch niet bereid was om onder druk van de Centrale Ondernemingsraad en de vakbonden het herstructureringsplan in te trekken en met alternatieven te komen. Er volgden begin september nog enkele overlegbijeenkomsten van de vakbonden met de concernleiding, maar de Raad van Bestuur bleek onvermurwbaar.¹⁸

| De start van de bezetting

Op 29 augustus deed NVV-districtsbestuurder Arie Lakerveld in de vergadering van de contactgroep Enka-Breda het voorstel om een bedrijfsbezetting te organiseren. De vergadering zag wat in het idee en gaf Lakerveld de opdracht het uit te werken in een draaiboek. Het plan werd in de daaropvolgende twee weken in het diepste geheim besproken en goedgekeurd door de hoofdbesturen van de verschillende vakbonden. Op zondag 17 september was er een vergadering van betrokken vakbondsbestuurders met zestig kaderleden van Enka Breda, waarop het plan werd uiteengezet en taken werden verdeeld. De dag daarop startte om tien voor twee, vlak voor de wisseling van de ochtend- en de middagploeg, de bezettingsactie.

5. Journalisten voor de poort van het Enka-terrein aan het begin van de bezettingsactie. (SAB Collectie BN De Stem/Johan van Gorp JVG19720919010)

De leden van het actiecomité bezetten de portiersloge, sloten de poorten van het bedrijfsterrain en verspreidden zich over de verschillende afdelingen van de fabriek om pamfletten uit te delen. Iedereen werd verzocht om naar de kantine te gaan. Ruim achthonderd personeelsleden luisterden naar de toespraak van Ben Blokzijl, voorzitter van het actiecomité en lid van de ondernemingsraad. Hij lichtte het bezettingsplan toe. Doel was dat de Raad van Bestuur van Enka de sluitingsplannen voor de fabrieken in Nederland, Duitsland en België zou intrekken. Blokzijl verzocht alle medewerkers om aan de bezettingsactie mee te werken, maar niemand werd daartoe gedwongen. Wie dat wilde mocht het bedrijfsterrain verlaten. Er volgde een ovationeel applaus. Slechts enkele tientallen mensen verlieten direct het bedrijfsterrein.¹⁹

Met een geluidswagen die door de stad reed werden de naasten van de personeelsleden en uiteraard de rest van de bevolking van de stad die maandagmiddag op de hoogte gesteld van de bezettingsacties. De radiozenders maakten er direct uitvoerig melding van. Vele journalisten, ook uit België en Duitsland, woonden diezelfde middag de eerste persconferentie bij in het kantoor van het NKV in de Dr. Van Mierlostraat. In dat actiecentrum hadden de vakbondsbestuurders zich verzameld. Zij hadden de Raad van Bestuur van Enka-Glanzstoff geïnformeerd dat zij volledig achter de bezettingsactie stonden. Die reageerde direct met een verklaring dat de actie onwettig was en onmiddellijk moest worden gestopt. Ook de regering wees bij monde van de ministers Boersma (sociale zaken, ARP) en Langman (economische zaken, VVD) de bezettingsactie af. Langman sprak van een gevaarlijk middel dat een oplossing niet dichterbij zou brengen. Hij zegde wel toe dat hij samen met zijn collega in overleg zou gaan met de vakbonden en met de Raad van Bestuur van Enka. Het actiecomité nam ook contact op met de burgemeester van Breda, die verantwoordelijk was voor de openbare orde in de stad en de inzet van de politie. Na de garantie van de vakbonden dat de actie ordelijk en zonder enig geweld zou plaats vinden zegde Merckx toe dat hij zich niet in de actie zou mengen.²⁰

De eerste nacht van de bezetting sliepen een kleine vierhonderd personeelsleden in de fabriek. Dit vereiste de nodige facilitaire ondersteuning: veldbedden, dekens, eten en drinken, recreatievoorzieningen, maar ook de communicatie met het thuisfront. In gemeenschapshuis De Zandberg was een administratie- en bevoorradingscentrum ingericht. De beveiliging van het bedrijfsterrein vroeg veel aandacht. Dag en nacht bevonden er zich vele mensen voor de toegangspoort: sympathisanten, journalisten, familieleden van bezetters die medicijnen of andere persoonlijke benodigdheden kwamen brengen. De actieleiding zag er ook op toe dat er geen mensen op het terrein kwamen om tweespalt te zaaien of vernielingen aan te richten. Men wilde de inventaris van de fabriek volledig in orde laten om de bedrijfsleiding geen extra argument te geven om tot sluiting over te gaan. Mede daarom ook had men niet voor een staking maar een bezetting gekozen. Een aantal bezetters was achttien uur bezig om alle machines zonder schade op zorgvuldige wijze tot stilstand te brengen.²¹

| Reacties vanuit de samenleving en de politiek

Van *De Waarheid* tot *De Telegraaf*, van *Het Dagblad van het Noorden* tot het *Limburgs Dagblad*, alle Nederlandse kranten plaatsten op 19 september het nieuws over de Bredase bedrijfsbezetting op de voorpagina. Het NOS-journaal had de avond daarvoor al uitgebreid bericht over Nederlands eerste grootschalige bedrijfsbezetting.

De tweede dag van de bezetting werden de Bredase actievoerders overstelpt met adhesiebetuigingen. Ondernemingsraadsleden uit vele andere Akzobedrijven verklaarden zich solidair en kondigden ondersteuningsacties aan. In Duitsland gingen 1200 werknemers in staking en een aantal van hen kwam per bus naar Breda om steun te betuigen.²²

6. Twee bussen met werknemers van Duitse Enka-bedrijven kwamen naar Breda om hun solidariteit te betuigen. (SAB Collectie BN De Stem/Johan van Gorp JVG19720919039)

Ook vanuit de politiek kwamen er veel reacties, maar die liepen nogal uiteen. Eind jaren zestig waren de verhoudingen in de Nederlandse politiek nogal gepolariseerd. De VVD-Kamerfractie vroeg de regering om zo snel mogelijk een einde te maken aan de bezettingsactie. De linkse partijen ondersteunden juist voluit de bezetting. Het actiecomité en de vakbonden hadden bij het formuleren van de doelstellingen naast werkgelegenheidsbehoud ook een bredere maatschappijkritische boodschap geformuleerd. Men wilde protesteren tegen het feit dat kleine groepjes mensen die aan de leiding staan van grote concerns zonder overleg verregaande beslissingen kunnen nemen ten koste van de belangen van de werknemers. Het was met name het NKV die grote waarde hechtte aan dit signaal.²³

Het bisdom voelde zich enorm betrokken bij de werknemers en hun gezinnen die hun werk en inkomsten dreigden te verliezen. Het had de brochure *Noodsignalen* uitgebracht waarin het uitvoerig inging op de sociale en psychische klachten die de aankondiging van de sluiting van Enka onder betrokkenen had veroorzaakt. Op initiatief van Charles Stulemeijer was er al tientallen jaren een bedrijfsaalmoezenier in de onderneming werkzaam. Aalmoezenier Huijsmans vond de geweldloze bedrijfsbezetting gerechtvaardigd en was vanaf de eerste dag regelmatig aanwezig op het terrein.²⁴

7. Negentig Bredase vrouwen togen naar het Binnenhof om aan de politici petities te overhandigen waarin steun werd betuigd aan de bezettingsactie. (Nationaal Archief, fotocollectie Anefo)

De echtgenote van één van de bezetters, mevrouw Disse-Krijger, nam het initiatief om ter ondersteuning van de bezetting een vrouwenprotesttocht naar Den Haag te organiseren. Op woensdag 20 september reden twee bussen met negentig vrouwen naar de Tweede Kamer waar zij in de fractiekamer van de PvdA werden ontvangen en werden toegesproken door oppositieleider Joop den Uyl. De regeringspartijen namen nog geen standpunt in omdat zij het overleg met de bedrijfsleiding van Akzo en de vakbonden niet in de wielen wilden rijden. De protesterende vrouwen reden vervolgens naar het ministerie van economische zaken waar zij ook minister Langman een petitie aanboden.²⁵

| Overleg in Den Haag

De enorme aandacht in de media en het breed gedragen begrip in de publieke opinie voor de opzienbarende, maar ordelijk verlopende bedrijfsbezetting zette zowel de regering als de concernleiding van Akzo flink onder druk. Op maandagavond had minister Langman de vakbondsvertegenwoordigers nog gezegd dat er pas zinvol kon worden gepraat als de bezetting zou zijn opgeheven en de productie weer was hervat. Daar gingen de bonden niet op in. Op woensdagavond belde minister Boersma vakbondsdelegatieleider Frans Drabbe toch op met het verzoek om naar Den Haag te komen om met hem en Langman te overleggen. Beide ministers hadden tevoren overlegd met de Raad van Bestuur van Akzo. De vakbondsvertegenwoordigers kregen van de minister te horen dat de concernleiding op een vijftal punten wel tegemoet wenste te komen aan de eisen van de vakbonden, met als belangrijkste dat de fabriek in Breda niet zou worden gesloten voordat de vakbonden en de COR daarmee hadden ingestemd.²⁶

Op donderdagochtend, de vierde dag van de bezetting, bracht een buslading met journalisten, waaronder drie Duitse televisieploegen, een bezoek aan de bezette fabriek. Er kwamen ook berichten dat in andere Akzo-bedrijven werkonderbrekingen in voorbereiding waren. Het werd de Raad van Bestuur van Akzo te heet onder de voeten. In een persverklaring maakte zij bekend dat zij het omstreden structuurplan had ingetrokken. Door dit besluit hoopte de Raad van Bestuur van Akzo

de rust te herstellen die voor een goed functioneren voor onze onderneming noodzakelijk is. Hoewel het laten voortbestaan van de aanwezige overcapaciteit aanzienlijke financiële schade met zich zal brengen, dient bedacht te worden, dat een ernstige verstoring van het werkklimaat ook aanzienlijke schade ten gevolge heeft, met name omdat ook onze ondernemingen buiten Enka Glanzstoff hiervan een ongunstige invloed ondervinden.²⁷

De bezetters vernamen dit bericht via de radio en konden het nauwelijks geloven. De vakbondsdelegatie overlegde die avond met de Raad van Bestuur en de ministers Boersma en Langman over de concrete toezeggingen. Akzo topman Kraijenhoff zegde toe dat de bedrijfsleiding in een open sfeer samen met de vakbonden en COR in aanwezigheid van een waarnemer van de regering naar alternatieven zou zoeken voor de productievermindering. De regering zegde toe om samen met de Europese Commissie onderzoek te laten doen naar en onderhandelingen te beginnen over internationale afspraken over productiebeperking in de chemische-vezelindustrie.²⁸

8. Bezetters verlaten op 23 september 1972 in een feestelijke optocht het Enka bedrijfsterrein. (foto Hans Chabot, SAB beeldbank, 19970753)

Op vrijdag legden de vakbondsonderhandelaars de uitkomsten van hun overleg voor aan de bezetters. Die stemden met groot gejuich in met het resultaat. Zaterdagochtend 23 september om negen uur werd de bezetting officieel beëindigd en het bedrijf ongeschonden overgedragen aan de directeur. De bezetters verlieten in optocht het bedrijfsterrein en werden bij de poort door een grote menigte ontvangen en gefeliciteerd.

| Geleidelijke inkrimping

Het voor Breda zo rigoureuze structuurplan was weliswaar van de baan maar de overproductie in de textielvezelsector bleef bestaan. Ruim een maand na de bezetting gingen de bonden weer met de bedrijfsleiding van Enka Glanzstoff rond de tafel zitten om naar oplossingen te zoeken. Uiteindelijk werd besloten om in twee jaar tijd het personeelsbestand van Enka Breda van 1700 naar 900 medewerkers terug te brengen. Er zou worden geprobeerd dit zoveel mogelijk met natuurlijk verloop en overplaatsingen naar andere Akzo-bedrijven te bereiken.²⁹

In 1973 leidde de oliecrisis tot een enorme economische recessie in de wereld die jaren zou duren. De omzet van de Enka Glanzstoff-groep liep in 1975 met een derde terug. De verplaatsing van productie in de textielindustrie naar lagelonenlanden bleef bovendien doorgaan. De concernleiding achtte opnieuw reorganisatie onvermijdelijk, maar probeerde nu in overleg met de ondernemingsraad en de vakbonden tot plannen te komen. De ervaringen met Breda in 1972 waren een soort trauma voor de bedrijfsleiders.³⁰ De vakbonden kwamen in een moeilijk parket. Enerzijds wilden zij niet medeverantwoordelijk worden voor de sluiting van hele bedrijfsonderdelen en massaontslag, anderzijds beseften zij ook wel dat de productiecapaciteit moest worden teruggebracht om niet het hele concern ten onder te laten gaan. De Raad van bestuur zette door en kwam met een nieuw herstructureringsplan dat leidde tot een verlies van rond de zesduizend arbeidsplaatsen verspreid over het hele concern in Nederland, Duitsland en België. De pijn werd meer verdeeld over de bedrijfslocaties en men probeerde zoveel mogelijk gedwongen ontslagen te vermijden. Breda werd niet geconfronteerd met plannen tot algehele sluiting van afdelingen, maar het personeelsbestand werd wel met 110 arbeidsplaatsen verminderd en het grootste deel van de werknemers kreeg te maken met werktijdverkorting.³¹

In 1979 werkten er nog 800 mensen bij Enka Breda. Maar juist op de producten die in Breda werden gemaakt, produceren en textureren van polyester textielgarens, werden jaarlijks grote verliezen geleden. In 1980 gingen de vakbonden akkoord met de verdere inkrimping van de textureerafdeling in Breda nadat de Raad van Bestuur had toegezegd dat de combinatie van de garens spinnerij in Breda en texturering in het Duitse Konz voor onbepaalde tijd zou doorwerken. Er zou bovendien gezocht worden naar vervangende werkgelegenheid.³²

Maar de verliezen op de productie van textiel- en tapijtgarens bij Enka bleven oplopen, in 1980 tot 150 miljoen gulden. De fabrieken in West-Europa hadden nog altijd te kampen met de al maar teruglopende vraag naar synthetische garens en de grote importen van goedkopere kunstvezels en garens uit Italië, het Verre Oosten en de VS. In januari 1981 kwam de Raad van Bestuur voor de vierde maal met een ingrijpend saneringsplan voor het hele concern. Opnieuw werd de sluiting van de vestiging van Breda aangekondigd. De industriebond FNV (NKV en NVV waren inmiddels samengegaan in de FNV) en de Bredase en de Centrale Ondernemingsraad van Enka probeerden dit via gerechtelijke procedures te verhinderen.³³

Het Bredase gemeentebestuur vormde een stuurgroep met vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven om op zoek te gaan naar vervangende werkgelegenheid. Onder druk van de vakbonden en de publieke opinie ging ook het Akzo-concern daarmee aan de slag en schoof de sluiting van de spinnerij in Breda naar 1982. Men zocht zowel binnen als buiten het concern naar bedrijven die zich op het grote Enka-terrein en in de bestaande gebouwen zouden willen vestigen. Enka bleek bereid om tegen financieel zeer gunstige voorwaarden de grond aan nieuwkomers ter beschikking te stellen.³⁴

Ondertussen gingen de procedures bij verscheidene gerechtelijke instanties tegen de sluiting van de Enka-fabriek in Breda door, met wisselende uitkomsten. Op 9 juli 1982 gaf de Hoge Raad de Bredase vestiging van Enka de genadeslag. Zij sprak uit dat de Raad van Bestuur in het belang van het voortbestaan van het gehele concern het bedrijf in Breda mocht sluiten. Twee maanden later werd de Enka-fabriek in Breda definitief gesloten. Op dat moment werkten er nog 550 mensen. Een deel van deze werknemers kon bij andere Akzo-bedrijven elders in het land aan de slag. Enkele honderden stapten over naar de drie nieuwe bedrijven die zich op het voormalige Enka-terrein vestigden: de verffabriek Tollens Coatings, Van Melle zoetwarenfabriek en distributiebedrijf DSI.³⁵

D. Sorgdrager, lid van de Raad van Bestuur en in 1972 directeur personeelszaken van Enka Nederland, erkende in 1982 dat bij de besluitvormingsprocedure rond het structuurplan van 1972 te weinig rekening was gehouden met de sociale aspecten en dat de wijze van presentatie niet goed was geweest. Anderzijds bleef hij van mening dat economisch gezien de volledige sluiting van de fabriek in Breda in 1972 de beste beslissing zou zijn geweest.³⁶

| Conclusies

De abrupte aankondiging door de concernleiding van de sluiting van de gehele Enka-fabriek in Breda en het verloop van de daaropvolgende bedrijfsbezetting was tekenend voor de veranderingen in de maatschappelijke verhoudingen in West-Europa eind jaren zestig. Werkgevers die nog dachten puur op bedrijfseconomische gronden zonder enig overleg met hun werknemers bedrijfslocaties te kunnen sluiten kregen niet alleen te maken met verzet van het betrokken personeel, maar ook met brede maatschappelijke afkeuring. Werknemers waren zo mondig geworden dat ze niet alle besluiten van hun bazen zomaar blindelings accepteerden en zo nodig doeltreffend verzet organiseerden. De omvang van het aangekondigde verlies aan arbeidsplaatsen en van het eensgezinde en ordelijke verzet van de werknemers bij Enka Breda maakte nationaal en zelfs internationaal grote indruk. De media besteedden enorm veel aandacht aan de bedrijfsbezetting. De vrijwel algemene sympathie en de vele adhesiebetuigingen uit de samenleving voor de actievoerders maakten dat de concernleiding haar oorspronkelijk plan moest intrekken. Werkgevers leerden ervan dat zij in hun strategisch beleid de belangen van hun werknemers en de impact van hun maatregelen op de publieke opinie serieus moesten meewegen.

Anderzijds waren de bedrijfseconomische gronden die de concernleiding hadden gebracht tot het plan om Enka Breda te sluiten ook een gevolg van een algemene ontwikkeling in West-Europa in de jaren zestig. Het inkomensniveau van de werknemers was er zodanig gestegen dat de arbeidsintensieve maakindustrie steeds slechter kon concurreren met producenten uit andere delen van de wereld. Om te overleven moest Enka Glanzstoff in de jaren na de succesvolle bedrijfsbezetting flink saneren en werd tien jaar later de fabriek

in Breda toch definitief gesloten. Maar gelukkig gebeurde dat wel op een meer sociale manier. Werkgever en overheid zorgden voor overleg en vervangende werkgelegenheid.

9. In 1981 protesteerde men in de stad opnieuw tegen een sluitingsplan van Enka Breda. (SAB Collectie BN De Stem/Johan van Gorp JVG19810706069)

- 1 J.J. Woltjer, *Recent verleden, Nederland in de twintigste eeuw* (2005) 537, 538; Onze jaren, De wereld na 1945 geschiedenis van de eigen tijd dl. 7 (Amsterdam 1975) p. 3464, 3482; <https://www.canonvannederland.nl/nl/page/41884/dit-gebeurde-er-in-1972>.
- 2 Peter van de Steenoven, 'Charles Stulemeijer, een katholiek grootindustriële met corporatistische trekken', in: *Jaarboek de Oranjeboom* 70 (2017)86 e.v.; A.J.M. van Dal, *Bouwen en spinnen* (Breda 1948) 109 e.v.
- 3 Dal, *Bouwen en Spinnen*, 129.
- 4 Bas Klaverstijn, *Samentwijnen, geschiedenis van de Enka* (Arnhem 1986), 31 e.v.
- 5 Klaverstijn, *Samentwijnen*, 36 e.v.
- 6 A. van Cortenberghe, en J. Terlingen, *Enka-dossier* (Utrecht-Antwerpen 1972) 24; Klaverstijn, *Samentwijnen*, 42 e.v., 94 e.v.
- 7 *Dagblad De Stem* 7-4-1972; Cortenberghe, *Enka-dossier*, 19; Klaverstijn, *Samentwijnen*, 101.
- 8 Cortenberghe, *Enka-dossier*, 39; Klaverstijn, *Samentwijnen*, 102.
- 9 *Dagblad De Stem*, 20-11-1969; A. Benschop, en T. Kee, *De bedrijfsbezetting van de Enka-Breda* (Nijmegen 1974) 20 e.v.
- 10 Cortenberghe, *Enka-dossier*, 42.
- 11 Benschop, *De bedrijfsbezetting*, 28, 29.
- 12 SAB ARC0055 Sociografische dienst inv.nr. 834 Gemeentelijke stuurgroep Enka 1972; Cortenberghe, *Enka-dossier*, 44.
- 13 *De Stem*, 8-5-1972; Benschop, *De bedrijfsbezetting*, 33, 34.
- 14 SAB Notulen Gemeenteraad Breda 13-4-1972 en 8-9-1972.
- 15 Klaverstijn, *Samentwijnen*, 106, 107; Benschop, *De bedrijfsbezetting*, 28.
- 16 Cortenberghe, *Enka-dossier*, 64 e.v.
- 17 *De Stem*, 19-8-1972; *De Volkskrant*, 20-9-1972; Benschop, *De bedrijfsbezetting*, 37 e.v.; Cortenberghe, *Enka-dossier*, 69 e.v.; Klaverstijn, *Samentwijnen*, 109.
- 18 Benschop, *De bedrijfsbezetting*, 45 e.v.; Cortenberghe, *Enka-dossier*, 79 e.v.
- 19 *De Stem*, 19-9-1972; Cortenberghe, *Enka-dossier*, 111 e.v.
- 20 *De Volkskrant*, 19-9-1972; Cortenberghe, *Enka-dossier*, 119 e.v.
- 21 Cortenberghe, *Enka-dossier*, 111, 121 e.v.
- 22 *De Stem*, 20-9-1972; Cortenberghe, *Enka-dossier*, 128, 129.
- 23 *De Volkskrant*, 20-9-1972; Cortenberghe, *Enka-dossier*, 133, 134; Benschop, *De bedrijfsbezetting*, 50.
- 24 Bisdom Breda, *Noodsignalen, sociale en pastorale aspecten rond een bedrijfssluiting in Breda* (1972); Cortenberghe, *Enka-dossier*, 123, 124; Benschop, *De bedrijfsbezetting*, 37.
- 25 *De Stem*, 20-9-1972; *De Volkskrant*, 21-9-1972; Cortenberghe, *Enka-dossier*, 146 e.v.
- 26 *De Stem*, 21-9-1972; Cortenberghe, *Enka-dossier*, 150, 151; Benschop, *De bedrijfsbezetting*, 55; Klaverstijn, *Samentwijnen*, 113.
- 27 SAB COL0049 Collectie M.J. vd Berg inv.nr. 13.
- 28 *De Volkskrant*, 22-9-1972; Cortenberghe, *Enka-dossier*, 153 e.v.; Benschop, *De bedrijfsbezetting*, 56.
- 29 *De Stem*, 15-11-1972, 8-12-1972; *De Volkskrant*, 7-11-1972, 8-12-1972; Klaverstijn, *Samentwijnen*, 118.
- 30 Klaverstijn, *Samentwijnen*, 124.
- 31 Klaverstijn, *Samentwijnen*, 129, 136, 140; *De Volkskrant*, 16-1-1975; *De Stem*, 8-4-1977.
- 32 Klaverstijn, *Samentwijnen*, 151; *De Stem*, 5 en 20-11-1980; *De Volkskrant*, 28-11-1980 en 2-12-1980.
- 33 Klaverstijn, *Samentwijnen*, 150-156; *De Volkskrant*, 16-1-1981, 20-1-1981, 23-1-1981.
- 34 *De Volkskrant*, 23-1-1981, 3-11-1981, 5-11-1981; *De Stem*, 12-2-1981.
- 35 *De Volkskrant*, 23-10-1981, 10-7-1982.
- 36 Ria Kuip, 'Enka Breda: Het einde van een illusie', in: *Intermediair*, 10 september 1982, p. 3, 5.